

Mellan is och järn

Tänk dig ett land täckt av is där inget kunde växa eller leva. Det var ogästvänligt till och med för mammutarna, men klimatet förändrades sakta; det blev varmare och isen smälte. Växterna ”invandrade”, djuren följde efter och sedan kom vi människor. I våra trakter blev det isfritt för ungefär 12 000 år sedan.

Det finns inte mycket kvar av det som de första människorna byggde och tillverkade. Det mesta har förmultnat och blivit jord för länge sedan; hyddorna och husen som de bodde i, kläderna de bar, korgarna de plockade bär i, deras husdjur. Man måste använda sin fantasi och den kunskap som finns för att föreställa sig hur det såg ut. För det finns faktiskt lite kvar, allt förmultnar inte. Stenyxor som ligger ute på åkrarna är ganska vanliga. Flinta som har huggits till redskap kan man också hitta om man har ögonen öppna. Man började bygga stora stengravar under stenåldern. Några av dessa heter *hällkistor* och de finns fortfarande kvar.

Sedan började det som vi kallar för bronsåldern och en ny metall gjorde entre. Men den var dyrbar och en flintyxta var både mer praktisk och billigare än en bronsyxa. Däremot kunde man forma fina spännen och smycken av brons och det kan arkeologerna idag hitta i gravar från den här tiden.

Gravarna kunde vara stora *högar* eller *rösen*. Just rösen finns det väldigt gott om i Njudungstrakten och de ligger ofta högt i landskapet, på en kulle eller en ås. Tydligen ville människorna som byggde gravarna att de skulle synas vida omkring. Ett område med näringsrika jordar, bra jaktmarker och fiskevatten kan än idag ge avtryck i form av talrika gravar.

Men det är inte bara gravarna som finns kvar, det finns också spår av boplatsslämningar. Ett exempel är Tångerda, strax norr om Vetlanda, där man har hittat bottnar på eldstäder och stolphål från hus från tiden runt Kristi födelse. Keramik och bränt ben visar att människor har levt där. Där fanns också spår av saker som man har arbetat med; järnframställning och metallbearbetning. *Fossil åkermark* eller *agrara lämningar* är spår efter vad människor har odlat. Dessa finns på många platser, men ett område som har undersökts av arkeologer är Bäckseda söder om Vetlanda. Något annat som var viktigt var kommunikation, hur man tog sig fram på ett smidigt sätt. Det var framförallt vattnet som man färdades på, både vinter och sommartid. Viktiga kommunikationsleder genom den här bygden var Emån och Solgenån. Det finns också gamla ridvägar kvar i landskapet som kallas för *hålvägar*. Vid runstenen i Nömme finns en hålväg bevarad.

Längre fram, under järnåldern, kom vägarna att spela en allt viktigare roll. Egentligen är det framförallt den här perioden som det här häftet ska handla om. Hur hade egentligen människorna det på järnåldern?

Det har alltså funnits människor här i flera tusen år och det är inte så stor skillnad på dem och oss som lever här idag. Det viktigaste att ha med sig när man läser om förhistoriska kulturer är nog att inte förringa dem. Ofta säger vi att något som är riktigt dåligt är ”som på stenåldern”, kanske är det tvärtom? Det finns det som har blivit bättre genom årtusendena, men också det som har blivit sämre. Vi är trots tidsskillnaden lika varandra som människor och det mesta som vi känner och gör gjorde människorna på stenåldern, bronsåldern och järnåldern också.

Fornlämningar

Vad är egentligen fornminnen, fornlämningar och fornfynd? Så här står det i Kulturminneslagen: "lämningar efter människors verksamhet under forna tider, som har tillkommit genom äldre tiders bruk och som är varaktigt övergivna". Det är alltså något som människor tillverkat eller anlagt för länge sedan och som inte längre används. Genom fornlämningar kan man fundera ut hur människor levde och haft det. De blir en pusselbit till vår historia och de är väldigt värdefulla och skyddas därför av lagen.

Det har hittats stenyxor i byar och lite överallt. Yxor som dessa är ofta från stenålder och bronsålder. De kommer från en tid då man hade börjat odla, och alltså blivit bönder. Man behövde yxor för att röja undan skog och för att fälla timmer till hus.

Gravtyper från järnåldern kallas för *stensättningar*, *treuddar*, *domarringar*, *resta stenar* och *klumpstenar*.

Det är ganska vanligt att runstenar finns i eller i närheten av kyrkor. Det var vanligt att man byggde de första medeltida kyrkorna på eller intill hedniska gravfält. På så sätt behöll man en naturlig samlingsplats.

Det finns exempelvis en runsten i Nömme, vid ett gammalt vadställe till Solgenån. I slänten på södra sidan av ån finns en hålväg, spår av en gammal ridstig. Detta är också en vanlig placering av runstenar. De var till för att synas och läsas av många och var kan det göras bättre än intill en färdväg? På stenen står: "Rolf reste denna sten efter sina söner Sven (eller Sten) och Torsten och efter Säm, goda unga män. Öper (reste den) efter sin fader" Här har vi alltså tre generationer Nömmebor, Öper var son till en av de tre sönerna och Rolf var farfar till Öper. Kanske är de män som omnämns begravda vid gravfältet som ligger nordväst om stenen?

Det är inte bara fynd och gravar som kallas fornlämningar. Odlingsrösen och andra spår efter jordbrukande människor finns också i trakten. Det finns dessutom lämningar av hantverk. Ett intressant fynd har ganska nyligen gjorts på gravfältet i Nömme där en järnframställningsplats har hittats i form av slagg och lera från ugnarna. Denna är inte daterad, men den hör troligen hemma i yngre järnålder. Att enstaka slagg hittas i gravar är inte så ovanligt men att en järnframställningsplats ligger på ett gravfält är mer sällsynt.

Hur begravde man sina döda?

Järnåldern sträcker sig över mer än 1500 år och under denna period hinner traditioner och seder ändras många gånger. Det finns ofta skillnader i hur man väljer att begrava sina döda mellan olika områden.

Under järnåldern brände man i vanliga fall sina döda (även om skelettbegravning eller jordbegravning också förekom). Detta har troligen med föreställningar eller religion att göra. Kanske hoppades man att den döde skulle sväva bort till ett annat liv genom röken, att det på så vis var lättare att komma vidare och att själen frigjordes från kroppen när den brändes. Vissa forskare menar att det hade med soldyrkan att göra.

När arkeologerna undersöker *brandgravar*, hittar man ofta brända ben. Det kan vara mycket ben i en grav (om man bränner en människa får man ungefär 2-3 liter bränt ben), men ibland återfinns bara enstaka benbitar. Kanske var det inte så viktigt att alla benbitar kom med eller så har en del av benen lagts på andra platser. Det hittas ibland brända människoben på boplatser, som till exempel i stolphål efter hus. Då har närvaron av förfäderna på platsen varit viktig. I

brandgravarna påträffas ben som är svarta och ligger tillsammans med sot och kol, då har man tagit med en del från gravbålet, men ibland är benen rengjorda. Det finns gravar som har hela gravbålet kvar och andra där man har samlat ihop det och grävt ner det i en grop. Ganska ofta har man samlat ihop benen i en lerurna, men det kan också ha legat i en ask av trä eller näver som inte längre finns kvar.

Det är inte bara människoben som återfinns i gravar. Det kan ibland också finnas ben från djur, som exempelvis får, get, hund, höna eller katt och vilda djur som björn eller lo. Osteologer, experter på ben och skelett, kan utläsa en hel del från gravmaterial. De kan från små benbitar utläsa om det är en man eller kvinna som har blivit begravd och ibland även personens ungefärliga ålder. Om skelettet inte är bränt kan man också se om människan har haft några speciella sjukdomar eller en tung sysselsättning lämnat spår på skelettet.

Ofta har den begravda personen fått med sig saker, haft kläder med spännen eller nålar i håret. En del av dessa föremål, framförallt saker av metall, finns kvar även efter gravbålet och återfinns efter många år när man undersöker gravar.

Det går också att ”se det som inte syns” med hjälp av olika analyser av jorden. År 2002 undersöktes gravar i Öggestorp, mellan Jönköping och Nässjö. I en av dessa var en kvinna begravd i ett röse som var cirka 1,5 meter högt och 18 meter långt. Hon var mellan 20 och 40 år när hon dog. Innan hon blev bränd lade man henne på en bädd av vitmossa och bredvid henne placerades en hund. Med hjälp av s k makrofossilanalys kan man konstatera att hon fick med sig fågelbär (korsbär), hallon, blåbär och björnbär i graven. Keramik och en malsten har också placerats i graven, samt en käke från en kalv.

Vad tänkte och trodde människorna som begravde kvinnan? Det var troligen någon som stod henne nära och som ville henne väl. Men bären, varför fick hon med sig dem? Det här är den del av förhistorien som arkeologer inte kan se, inte ens genom analyser, då tankar och berättelser inte finns bevarade. Kanske var det så att man ville skicka med kvinnan från Öggestorp lite mat på vägen? Eller var bären inte till för henne, utan för gudarna? Kanske visste de som kände henne att hon älskade bär och ville hedra henne genom att lägga det bredvid henne? Eller hade det varit hennes sysselsättning, att plocka och torka bär? Eller att mala? Kring dessa frågor brukar teorier om vikten av att frigöra själen tas upp. Genom att skicka med föremål som representerar den dödes jordiska liv binds kroppen kvar vid jorden och själen blir fri.

Ofta kallar arkeologer det som ligger i gravar för gravgåvor, men allt man hittar i gravar behöver inte vara gåvor, det kan också vara ett offer. Även idag offrar vi saker. Du har säkert någon gång kastat ett mynt i en önskebrunn för att få något tillbaka, du vill att önskan ska gå i uppfyllelse. Det är en annan aspekt av det som vi idag kallar för skrock eller vidskepelse. Det fanns alldeles säkert någon form av skrock på järnåldern också. Man lägger något i en grav för att den som har dött ska klara sig bra i nästa liv eller på resan dit. Det kan också ha med rädslan för den döde att göra, att man inte vill att han/hon ska ”gå igen”.

Något som man ofta hittar i förhistoriska gravar är kammar och det är en tradition som fanns fram till på 1800-talet. Man ansåg att det var viktigt med iordningställandet av liket och när man hade utfört det lade man ner kammen i graven. Det fanns skrock som sa att om avkammat hår kom i onda väsens våld, kunde dessa få makt att skada en. Kanske är detta samma tro som gjorde att järnålderns människor fick med sig kammar i sin grav?

Knivar är bland de vanligaste föremålen i järnålderns gravar. Var de ett vanligt vardagsverktyg som den döde kunde ha nytta av eller lade man ner dem för att stålet skulle fästa den döde i graven?

Något som är lätt att förbise är att människor i alla tider har ansträngt sig för att pynta och göra fint. När kvinnan lades på vitmossa, kan det ha med traditioner och sedvänjor att göra, men det kan också helt enkelt vara för att det var fint. Man tyckte mycket om henne och ville hedra henne med en mjuk bädd av vitmossa.

Järnåldern sträcker sig över en lång period och sättet som man anlagt sina gravar på har förändrats genom århundradena. Man brukar dela upp perioden i äldre och yngre järnålder. Äldre järnålder sträcker sig från cirka 500 f Kr till cirka 550 e Kr och yngre järnåldern från cirka 550 e Kr fram tills medeltiden tar vid ungefär 1050 e Kr.

Man har bränt sina döda under hela järnåldern. Vad är det då som skiljer äldre och yngre järnålder åt? Äldre järnålder har ofta en mindre mängd ben i gravarna, ibland kan det bara vara några få benbitar. Några av teorierna kring detta berördes tidigare. Yngre järnåldersgravar kan ibland innehålla flera liter ben. Djurben är mer sällsynta i gravar från äldre järnålder, men det kan ibland finnas tre eller fyra olika arter i yngre järnåldersgravar. Även när det gäller föremål i gravarna ökar de under yngre järnålder. Skillnaden mellan dessa perioder har troligen ett samband med den förändring i trosuppfattningen som skedde runt 500 e Kr när asareligionen blev alltmer etablerad. Man fick en tydligare, mer konkret bild av tillvaron efter döden.

Begravningar från järnåldern handlar inte bara om ben, fynd och gravbål. Högen och/eller stenarna som har lagts eller byggts upp ovanpå har också stor betydelse. Det finns även i detta avseende en skillnad mellan äldre och yngre järnålder och även mellan olika bygder.

Äldre järnålder är en period som inte har lämnat så många spår i de inre delarna av Småland och det finns få upptäckta gravar. Men det har en hel del att göra med hur den gravtyp som var vanligast under denna tid såg ut: en låg packning av sten som kallas *stensättning*. Den kan vara rund, trekantig, kvadratisk eller rektangulär, men ovala och olikformade stensättningar förekommer också. Från denna tid finns också en gravtyp som kallas *flatmarksgravar*. Det hörs på namnet att de är anlagda under flat mark. Kanske har de en gång haft en markering i form av trä, men det kan också vara så att det inte var viktigt att graven var synlig för de efterlevande. Ofta träffar arkeologerna på dessa flatmarksgravar av en slump. Om man undersöker en yngre hög, kan flera dolda gravar som man inte tidigare haft kunskap om ligga under denna.

I Småland är det *rösen* som är vanligast under äldre järnålder. Rösen är uppbyggda av sten som stensättningarna, men högre och lättare att se då de ofta är högt placerade i landskapet.

Det finns även en gravtyp som heter *domarring*. Domarringarna är uppbyggda av större stenar som är ställda i en ring. Antalet stenar är alltid udda; fem, sju eller nio stenar är vanligast. Namnet har de fått eftersom man tror stenarna användes som tingsplats. Kanske har också någon domarring använts i detta syfte, men när de har undersökts av arkeologer har man hittat brandlager, ben och fynd. Domarringarna är vanliga i norra och västra delen av länet. En variant på domarringarna är *skeppssättningar*. I vårt län finns bara en känd skeppssättning. Den ligger i Almesåkra några mil söder om Nässjö. De är uppbyggda på samma sätt men här är stenarna placerade likt formen av en båtreling. På gravfält med domarringar kan man också ofta se *resta stenar* eller *klumpstenar*, enstaka stenar som markerar en grav.

Treudd är en annan gravtyp, som är triangelformad med något insvängda sidor. Ibland är den uppbyggd av stenar, ibland med jord men med en stenkant. Det finns dock teorier om att treuddarna inte är gravar, utan mer minnesmärken över människor som dött någon annanstans. Ju längre fram under järnåldern man kommer, desto vanligare blir *högar*. På gravfältet vid Nömme finns omkring 50 högar som troligen är från yngre järnålder. Helt säker

kan man inte vara förrän det är arkeologiskt undersökt, men just höggravfält tillsammans med runda stensättningar, som också finns vid Nömme, är typiska för yngre järnålder.

Ofta har gravar och andra fornlämningar förklarats genom sägner och berättelser i den närliggande bygden. Domarringar tros inte bara ha med ting att göra, ibland kallas de nämligen för ”danskgravar”, vilket inte är så konstigt med tanke på hur mycket vi har slagits med danskarna i dessa trakter genom århundradena. De och skeppssättningarna antas också ha haft med stjärnorna att göra, alltså för astronomiska studier. Om rösen finns många sägner om jättinnor som burit en massa stenar i sitt förkläde. Bördan blev för tung, förklädestyget brast och så hamnade stenarna i en hög – ett röse.

Man kan också fundera över de begravningar som ”inte finns”. Alla människor som inte hade möjlighet att bygga stora rösen och högar efter sina nära och kära, som till exempel trälarna, var ligger de begravda? Det är långt ifrån alla järnåldersmänniskors gravar som vi fortfarande kan se spår av idag. Det finns dessutom många gravar som har blivit förstörda genom odling och ibland har man grävt ur högar för att göra jordkällare.

Efter att ha gått igenom olika gravtyper som brukar kopplas samman med järnålder i trakten, vill jag nämna exempel på lämningar som är svåra att definiera. Är detta en grav eller något annat? Jag tänkte åskådliggöra det med en undersökning som gjordes i Värmunderyd söder om Ekennässjön 1999. Området som skulle undersökas innehöll det som kallas för *agrara lämningar*, alltså spår av odling, i form av 310 *röjningsrösen* och 17 *terrasskanter*. Strax norr om platsen fanns också en *järnframställningsplats*. Dessa röjningsrösen daterades genom C14-analys och utifrån dessa kan man se att området har använts för odling från yngre bronsålder till nutid, det vill säga ett tidspann på mer än 2 000 år. Någor som gjorde området särskilt intressant var att mitt bland odlingsrösen låg en kvadratisk stensättning, det vill säga en grav. Till en början var man osäker eftersom den låg under och bland odlingssten, men nya stenar dök upp ”på rätt plats”. Det var inte en brandgrav, eftersom färg, form och konsistensen på en nedgrävning i sanden visade på ett sedan länge förmultnat skelett. En bärnstenspärla hittades som följdes av många fler. Totalt påträffades 110 bärnstenspärlor, en bronsfibula (spänne), en bronsnål, en bronsring och en järnkniv. Under stenpackningen låg en keramikskärva, en liten bit slagg (från järnframställning) och brända ben. Under själva graven fanns också ett mörkt sandlager med sot och kol. Om benen kunde bara sägas att de kom från ett däggdjur, troligen inte människa och kolet gav en datering på tiden strax efter Kristi födelse. Kanske är det som låg under graven spåren av en äldre boplatz eller har det med den första röjningen i området att göra?

Bärnstenar har länge förknippats med läkande krafter och långt in på 1900-talet bar man bärnstensmycken för att skydda sig mot olika sjukdomar. Den har också kallats för den ”brinnande stenen”.

Hårnålar och pärlor i en grav brukar indikera en kvinnograv, men helt säker kan man inte vara. Men om det är en kvinnograv, varför har hon begravts mitt bland röjningsrösen? Vissa forskare tror att gravar också kan vara en ägo- och släktsmarkering, att man anlägger en grav som i framtiden ska visa en familj eller släkts rätt till ett visst område. Som tidigare nämndes kan det eventuellt vara spår av en äldre boplatz som påträffades under graven. Det förekommer också att man lägger gravar strax intill boplatser eller tvärtom. Det kan ha med en förfäderskult att göra – det var viktigt att ha sina anfäder nära, de kunde tillföra gården styrka. En grav kan också ha varit en plats för ritualer, minneshögtider eller offerceremonier, en plats att återvända till. En grav belägen mitt i ett röjningsröseområde kan alltså ha varit ganska naturligt.

Pärlorna av bärnsten kan vara till för att skänka platsen extra kraft eller så har de mer med personen som dött att göra. Pärlor av detta slag får dock anses vara speciella. Tre av dem är

väldigt stora, och det var inte vem som helst som hade resurser att skaffa ett halsband som detta. Bärnsten finns längs södra Östersjöns kuster och detta visar att man har haft kontakter österut eller söderut.

Det finns ofta spår av boende, hantverk och begravning i röjningsröseområden, ett exempel på att saker och ting inte alltid är vad man tror att de skall vara. Det är också en signal om att spåren av de förhistoriska människornas begravningar kan föra med sig så mycket mer än ”bara” en grav. Det finns alltså många frågeställningar kring en grav som den i Värmunderyd.

Fri och ofri

Det finns en isländsk saga som heter ”Rigsthula”. Man vet inte exakt när den nedtecknades, men det bör ha varit under yngre järnålder – tidig medeltid. I sagan berättas om guden Rig (eller Heimdal som han också kallas) som besöker tre olika hem. I alla tre hemmen får han barn med kvinnan i huset. Efter nio månader föds tre söner; Träl, Karl och Jarl. Detta är sagans förklaring till hur tre olika sociala skikt bildades: trälarna, bönder och jarlar. Från Jarl härstammar enligt sagan hövdingaätterna och det är från dessa som konungen rekryteras.

Järnåldern var ingen period med jämlika samhällen. Vi vet att slavarbete har spelat en viktig roll under yngre järnålder, men troligen har det förekommit under hela järnåldern. I Norge har beräkningar gjorts som kommit fram till att nästan en tredjedel av befolkningen var slavar, eller trälarna som de kallades förr. Det bör ha varit ungefär likartade förhållanden i vårt land. Ändå vet vi mycket lite om dem. En träl hade inga rättigheter och ägdes ungefär som man äger ett djur. De kunde säljas eller hyras ut godtyckligt. Man handlade med dessa människor som med vilka varor som helst. En trälkvinnas barn tillhörde den som ägde henne, träldomen var alltså ärftlig.

Man fick också nya trälarna genom de som tillfångatogs under krig och plundringståg. Det har också förekommit något som kallas för ”gävträlarna”, som från början var fria människor som sedan tvingats bli trälarna för att få behålla livet. Kanske var det människor som inte kunde försörja sig på något annat sätt. Det var trälarna som fick göra de tyngsta och smutsigaste arbetsuppgifterna; lägga stengårdsgårdar, gödsla åkrar, valla getter, mala mjöl och gräva torv. Man kan fundera på om gravarna som vi ser idag har byggts av trälarna eller om det var en uppgift för fria män och kvinnor. Det krävs inte mycket fantasi för att föreställa sig hur hårt det var att exempelvis få de stora stenarna i en domarring på plats.

Mest känd är egentligen träldomen från den tid då den var på väg att avskaffas. Den beskrivs i de medeltida lagarna och 1335 avskaffades träldomen i den så kallade Skarastadgan under Magnus Erikssons regenttid. Men då hade många trälarna redan frigivits, till stor del genom påverkan från kyrkan. Genom att frige sina trälarna gjorde man en kristlig gärning och försäkrade sig om ett liv efter detta. I Njudungs västra härad levde en lagman som hette Folke Karlsson. I hans testamente från 1282 står att hans träl Brynolf timmerman skall friges samtidigt som han får ett antal kreatur och utsäde. Blev Brynolf i och med detta arrendator? Genom att frige sina trälarna fick man ju områden koloniserade och nyodlade. De fria trälarna fick mot ränta bruka sin jordherres mark, alltså en form av arrende. Man kan se en stor tillväxt av befolkningen och bebyggelsen under denna tiden. Ett exempel på detta är Trälarp i Nye socken, som betyder ”trälens nybygge”.

Samhället var under yngre järnålder ett ättsamhälle. Det var viktigt att tillhöra en ätt och klyftan mellan de fria och trälarna var mycket stor. Fria män hade rätt och skyldighet att bära vapen. De var med vid bygdelagens ting och när man fattade beslut. Men det fanns också vissa skyldigheter förknippade med ätten – man måste värna om ättmedlemmarnas intressen

gentemot andra ätter. Det fanns också ett övre skikt av hövdingar och storbönder, som ledde tingsförhandlingarna och var bygdens talesmän.

Men vad hade kvinnorna att säga till om i hierarkin? Tyvärr är kvinnorna mer anonyma i de skriftliga och till viss del även i de arkeologiska källorna - men de finns där. Kvinnorna hade under yngre järnålder en viss rätt att på egen hand förvalta sina tillgångar. Det kan man se utifrån att de både reste runstenar och var brobyggare. Som jag tidigare berört var ätten eller släkten av största vikt. När en kvinna gifte sig behöll hon sin egen släkttillhörighet och på så vis också en egen styrkeposition. Ett äktenskap kunde också upplösas, då fick maken med sig sin hemgift. Det finns rika gravar från järnålder som är konstaterat kvinnliga. Det finns också gravar med fynd av vågar som visar på kvinnliga handelsmän.

Vardagsliv

Ofta handlar funderingar om hur livet var för länge sedan om praktiska, konkreta saker. Sådant som vi använder oss av idag, hur såg det ut på den tiden?

Under denna tid byggdes något som kallas för *långhus*. Taket bärs upp av inre stolpar som grävts ner djupt i jorden. Väggarna består oftast av stående jordgrävda stolpar, som stödjer taket. Väggarna var ibland täckta av ett flätverk med lerklining, ibland ytterst av ett lager näver. Det byggdes också hus som hade ett skyddande lager torv på en inre träpanel. Taket kan ha varit av halm eller vass. Allt detta beror givetvis på vilka material man hade störst tillgång till. I exempelvis skogsfattiga områden har torv varit ett använt byggmaterial.

Ofta var dessa långhus indelade i tre rum med ett ingångsrum på mitten, vilket ledde till bostadsdelen på ena sidan och förrådsrum eller fähusdel på den andra. Bostadshuset var sällan mindre än 15 m långa. Golven kunde vara hårt trampade jordgolv eller bestå av ett lager av lera. Man har också hittat spår av trägolv. Eldstaden var centralt placerad i bostadsrummet. Men det stod inte bara långhus på järnålderns gårdar. Det fanns också hus med enbart bostad, förråd, källare eller hus för hantverk. Dessa hus byggdes ofta på så sätt att man grävde en grop, som man sedan satte tak ovanför. Dessa hus kallas följaktligen för *grophus*. Under yngre järnålder sker en förändring i byggnadsskicket, även om långhuset till viss del lever kvar. Man byggde mindre hus där väggarna bar hela taktyngden. Knuttimring börjar också dyka upp. Fähus och andra mindre hus blev allt vanligare på gårdarna.

När arkeologer undersöker långhus är det i första hand de spår som finns kvar i marken som kan dokumenteras. Det finns ingenting kvar av stolparna, men när man lägger samman mönstret från stolphålen kan man se hur huset har varit uppbyggt och hur stort det har varit. Hårdarna finns också ofta kvar.

Hur såg kläderna ut? Tyg tillhör de organiska material som förmultnar fort i jorden. Det som ger oss en vink om kläderna under järnåldern är de små textilfragment som trots allt finns bevarade, som under ett dräktspänne. Från dessa kan man utläsa vilket material som använts och hur man har vävt ett tyg. Det fanns också ett utbrett skick under äldre järnålder att sänka ner människor i mossar och både människor, kläder och föremål bevaras mycket väl i den sura myrortorven. Man kan också utgå från skelettgravar, för även om kläderna inte finns kvar kan man utifrån placeringen av spännen och nålar lista ut hur dräkten varit konstruerad. Till sist finns en hel del enkla avbildningar, framförallt från yngre järnålder, av människor iförda olika dräkter.

Under äldre järnålder användes fortfarande mycket läder och skinn i klädedräkterna, framförallt i de plagg som kappor och mantlar. Att tillverka tyg från fårens ull tog lång tid och textilhantverket hade ännu inte kommit så långt på våra breddgrader. Men de vävda tygerna

tog över allt mer och skinnkapporna ersattes så småningom av stora mantlar av ylletyg. Det första säkra tecknet på att man hade börjat använda linnetyg kommer från omkring 200 e.Kr., men man får också ta med i beräkningen att växtfibrer som lin, hampa och nässla bevaras sämre. Det är ungefär vid denna tid som de första saxarna dyker upp. Tygerna färgades med växter – vejde gav blå färg och krapprot röd, medan man kan få gult och grönt av flera olika växter. Olika nyanser i själva ullen gav mönster i tygerna. Kläderna kunde även dekoreras med vackra band i olika färger och mönster. Det har också importerats finare tyger från kontinenten, men det var bara de allra rikaste som använde dem.

Dräktskicket ändrar sig inte mycket under järnålderns gång, men det fanns naturligtvis stora skillnader i detaljer och utsmyckning, och inte minst mellan de välbeställda och trälarna. Och sommar och vintertid förstås! Det fanns även stora skillnader mellan hur kvinnor och män var klädda.

Om vi börjar med kvinnorna så hade de en lång skjorta eller särk. Särkens ärmar har vid handlederna hållits ihop med manschettknappar, agraffknappar. Ovanpå denna bar de ett rundvävt stycke, som kan beskrivas som en hängselkjol. Denna hölls ibland ihop över axlarna med hjälp av spännen eller nålar och ibland fästes den med spännbucklor. När det var kallt använde man en mantel eller sjal för att hålla värmen och även denna hölls ihop med ett spänne. På huvudet bar kvinnorna troligen en huvudduk av något slag. Viktigt var ett bälte eller en rem i midjan, där en påse och diverse redskap hängde - den tidens fickor. I gravar hittas ofta pincetter och små örslevar som troligen varit fästade i bältet. Örslev är just vad det låter som: en liten, liten sked att hålla rent öronen med. Det var nog bara när det var riktigt kallt som man hade något på fötterna och då var det skor av läder.

Männen hade också en tunika eller skjorta, men den var kortare och slutade ungefär mitt på låret. Även dessa ärmar kunde hållas ihop av manschettknappar eller snoddar. Man tror också att dessa knappar kan ha använts för att hålla ihop byxbenen nertill, om inte läderremmar gjorde det. Ett fynd i Danmark visar ett par byxor i ylle, fast med "fötter". Ovanpå tunikan hade de en "utanpåskjorta" som hölls ihop av ett bälte. Även männen använde bältet för att hålla ordning på sina saker.

När det gäller maten så fanns ingenting av det som vi ser som basmat idag: potatis, pasta, ris samt grönsaker och frukt. Det skulle inte kunna växa i vårt klimat utan växthus. Mathållningen under järnåldern är ungefär den samma hela perioden, men sättet att tillaga maten förändrades. Viktiga nyheter var den roterande handkvarnen, ugnen och grytan. Spisarna var härddar och kokgropar, så det viktigaste var egentligen att få till en eld. Under äldre järnålder använde man sig av eldslagningssten med en järnpryl (som en spik ungefär). Under yngre järnålder blev det vanligare med en bit flinta och ett eldstål.

Kokgropar användes ungefär som våra dagars ugnar. Fisk eller kött rullades in i stora gröna blad eller fuktad näver, sedan lades paketet i en grop tillsammans med glödheta stenar. Ett lock med torv eller jord placerades ovanför maten. Arkeologer hittar ofta kokgropar på boplatser och i de största kunde hela djur tillagas. Istället för kokgropar kom sedan grytor och kittlar gjorda i järn, men också stekpannor och stekspett. När man bakade bröd kunde man lägga ut tätt med sten för att sedan täcka med lera. Lerhärden blev som en stor plåt och stenarna gav en jämn temperatur. De enklaste ugnarna var oftast gjorda i lera och uppbyggda som en kupol. Brödet kunde tryckas fast på väggarna i ugnen eller på stenhällar för att gräddas.

Ugnarna kunde också användas för att steka, röka eller torka livsmedel. Det var mycket viktigt, då det inte fanns varken frysar eller kylskåp. För att konservera kött, fläsk och fisk röktes eller torkades det. Ett exempel är utgrävningen vid Öggestorp där en härd med ett sextiotal pinnhål

runtomkring tolkades som en torkanläggning. Även andra varor torkades, som ärtor, bönor, växter, bär och frukt. Salt är ett annat sätt att göra kött och fisk mer hållbart, men det finns inga säkra belägg för att man använde salt förrän under yngre järnålder. Det går även att syra livsmedel för att göra dem mer hållbara.

Att mala var ett tungt och påfrestande arbete. Till en början användes en stor flat sten och mindre, runda stenar, så kallade löpare. Dessa kallas gnidkvarnar. Men sedan kom den roterande handkvarnen som består av två runda, flata stenar som hänger ihop med en träplugg i mitten. Ofta hade den övre stenen ett handtag som gjorde arbetet lättare. Det är inte alls ovanligt att det finns både små, runda löpare och större, flata stenar i trakter där människor levde under lång tid.

När bröd började bakas, strax efter Kristi födelse, var det troligen bara de rikaste som åt, eftersom de bröd man har hittat har hört till stormannagårdar. Dessa bröd har bestått av havre och korn, kanske med lite blandning av vete. Men även ärtor och andra växter, som vicker, är vanligt. Det första brödet kommer ungefär samtidigt som den roterande handkvarnen, lerhårdar och ugnar. Alla förändringar hänger förstås ihop. Under denna tid var det vanligt att man åt gröt, välling, grytor och röror. Man blandade alltså samman olika ingredienser. Mjöl och gryn, tillsammans med fett från inälvor och kanske blod, är näringsrikt. Ett exempel på detta är palt som ofta syrades eller jästes. En ingrediens i blandningarna kunde vara frön från växter, sådana som vi idag ser som ogräs, och som man ofta hittar när man analyserar matrester. Dessutom åt man givetvis valnötter och hasselnötter, äpplen och plommon, bär som smultron, blåbär, hallon och slånbär samt grönsaker som lök, kål, rovor och krasse. Under yngre järnålder började man också tillverka ost och smör.

Vatten var drycken som användes till vardags. Öl eller mjöd gjordes av korn, men också av humle och älggräs (som ibland kallas mjödört). Man kan också tänka sig drycker med bär och örter som smaksättare.

Hunden är ett djur som har följt människan i många tusen år. Det är alltså vårt äldsta husdjur. På järnåldern fanns alla de vanliga husdjuren: gris, får, get, nöt och häst. De såg ut som våra husdjur idag, men de var betydligt mindre. Djuren som blev husdjur under järnåldern var höna, gås och katt. Hönorna var bara något större än dagens dvärghöns och gässen var väldigt lika den vilda grågåsen. Katten var viktig för att hålla efter möss och råttor och den kom till oss med hjälp av romarna efter Kristi födelse. I några gravar i vårt län har man hittat ben av duvhök och berguv som har använts till jakt. Alla husdjur var viktiga av olika anledningar, men man kan säga att det är ungefär som vi använder dem idag. Vi får mjölk från kor, ägg från hönor, ull från får, draghjälp av oxar och hästar. Man fick naturligtvis även kött och fläsk från djuren och man åt dessutom djur som i inte äter idag, som häst- och hundkött. Givetvis åt man också fisk och vilt.

